

Research Paper

Social responsibility of the university system, the missing concept of educational policies and programsMahboobeh shokrollahi^{*1}¹ Assistant Professor, Department of Educational Administration, Farhangian University, P.O. Box 14665-889, Tehran, Iran[10.22080/EPS.2025.28408.2305](https://doi.org/10.22080/EPS.2025.28408.2305)**Received:**

January 18, 2025

Accepted:

March 18, 2025

Available online:

September 6, 2025

Keywords:

Social responsibility, educational policy, educational program, university system, educational planning

Abstract**Aim:** The university system will be effective in society when it feels responsible for social issues. This study has designed a model based on the indicators and dimensions of the university system's social responsibility and has examined its current and desired status in university policies and programs.**Methodology:** The research method is exploratory mixed. In the qualitative part, the indicators and components of the model were identified and in the quantitative part, data were collected from 259 faculty members using a stratified random sampling method using a questionnaire. The validity of the instrument was confirmed by confirmatory factor analysis and its reliability by Cronbach's alpha. The data were analyzed in the qualitative part by qualitative content analysis and in the quantitative part by confirmatory factor analysis, paired t-test and Wilcoxon.**Results:** The findings identified 50 indicators and 7 components, including moral, environmental, humanitarian, economic, cognitive, legal, educational, and research responsibility. The evaluation revealed a significant gap between the current and desired states.**Conclusions and suggestions:** The results indicate an unfavorable situation of the universities studied regarding the role of social responsibility. It is suggested that the dimensions of social responsibility be considered in policy-making and planning of university systems.**Innovation and originality:** The concept of social responsibility of the university system is not much considered in research, policies, and educational programs, and such a study has not been conducted in the target area before. Therefore, research on it as an emerging paradigm is useful for guiding future research..^{*}**Corresponding Author:** mahboobeh shokrollahi**Address:** Assistant Professor. Department of Educational Administration. Farhangian University, P.O. Box 14665-889, Tehran, Iran. **Email:** shokrollahi.ma@cfu.ac.ir **Tel:** 024-33455922

Extended Abstract

Introduction

Universities, as culture-building and science-creating pillars, have a major role and influence in the social system (Hosseini et al., 2023). The requirements and necessities of human societies cause changes and transformations in the functions and missions of the university system, which provides a rethinking of the role and goals of higher education institutions (Ramos Monge et al., 2019). Based on these changes and developments, universities must also push their educational programs and policies to face new changes. It seems that in this path, the reliance and focus of Iran's academic system on human resources training and intra-university research have caused its other supra-institutional functions to be neglected. In this regard, this research was conducted with the aim of investigating the social responsibility of the university system. For this purpose, an attempt was made to provide a model of the social responsibility of the university system by identifying the relevant indicators and components, and then, based on that, to evaluate the current state of the mentioned concept and compare it with the desired state.

Methodology

This research is applied in terms of purpose and exploratory in terms of the nature of the data, which was conducted in two parts, qualitative and quantitative. In the qualitative part, using the method of multiple data alignment on three sides, theoretical foundations were collected, the research was reviewed, and the opinions of 10 key informants were obtained. The indicators and components of the model were identified, and in the quantitative part, they were validated using the survey method. The research community in the qualitative section comprised all texts, sources, and documents related to social responsibility discussions over the last twenty years, such as theses, articles, and books, among which 34 internal and external sources were selected until theoretical saturation was reached as a statistical sample. The statistical population of the quantitative part included 1100 academic staff members of Islamic Azad Universities in the northwest of the country, 259 of whom were selected by stratified random sampling. Data collection tools included texts, documents, and questionnaires. The validity and reliability of the qualitative part were confirmed by the opinions of experts, and the construct and convergent validity of the questionnaire was also examined by confirmatory factor analysis. Cronbach's alpha and composite reliability were also used to estimate the reliability of the questionnaire. The data of the qualitative section were analyzed using the technique of qualitative content analysis and the coding method, and in the quantitative section, confirmatory factor analysis was used to determine the fit of the model, and paired t-tests and Wilcoxon tests were used to compare the current situation with the desired one.

Findings

The findings from the qualitative analysis led to the identification of 50 indicators and 7 components such as moral, environmental, humanitarian, economic, cognitive, legal, educational, and research responsibility in the form of a conceptual model. Then, in the quantitative part, using confirmatory factor analysis, the second stage of the mentioned model was validated. The factor loading of all components was above 0.70, and the model fit index was 0.078. Based on the obtained model, the current and desired situation of the social responsibility of the university system in the target society was evaluated. The results showed that there is a significant gap between the current and desirable social responsibility of the academic system.

Conclusion

This research shows that according to emerging paradigms, the social responsibility of universities is not only limited to the fields of education and research, but also includes broader aspects such as ethical, environmental, humanitarian, economic, cognitive, and legal dimensions. In other words, universities should actively participate in the social and economic processes of society and strive to improve the quality of life for individuals and society. Therefore, this issue should be given special consideration in the policy-making and planning of university systems and their implementation. The results of the current research can be used as a guide for policy-making institutions and executives to formulate more effective programs and strategies in the field of social responsibility, so that with this approach, universities can play a prominent role in realizing sustainable development and social impact.

Funding

There is no funding support for this study.

Authors' Contribution

Mahboobeh shokrollahi conceptualized and designed the study, conducted the analysis, and wrote the manuscript.

Conflict of Interest

Author declared no conflict of interest.

Acknowledgments

I am grateful to all those who helped us in conducting this research.

مقاله پژوهشی

مسئولیت اجتماعی نظام دانشگاهی، مفهوم مفقوده سیاست‌ها و برنامه‌های آموزشی

محبوبه شکرالهی* ID

۱. استادیار گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵ تهران، ایران.

[10.22080/EPS.2025.28408.2305](https://doi.org/10.22080/EPS.2025.28408.2305)

چکیده

هدف: نظام دانشگاهی زمانی در جامعه موثر خواهند شد که در قبال مسائل اجتماعی احساس مسئولیت نمایند. در این راستا پژوهش حاضر با طراحی مدلی بر اساس شاخص‌ها و ابعاد مسئولیت اجتماعی نظام دانشگاهی، وضعیت موجود و مطلوب آن را در سیاست‌ها و برنامه‌های دانشگاهی مورد بررسی قرار داده است.

روش‌شناسی: روش پژوهش آمیخته اکتشافی است. در بخش کیفی، شاخص‌ها و مؤلفه‌های مدل شناسایی و در بخش کمی، داده‌ها از ۲۵۹ نفر اعضای هیات علمی با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای توسط پرسشنامه جمع‌آوری شدند. روایی ابزار با تحلیل عاملی تاییدی و پایایی آن از طریق آلفای کرانباخ و پایایی ترکیبی تایید گردید. داده‌ها در بخش کیفی با تحلیل محتوای کیفی و در بخش کمی با تحلیل عاملی تاییدی مرحله دوم، آزمون تی زوجی و ویلکاکسون تحلیل شد.

یافته‌ها: یافته‌های حاصل از تحلیل‌های کیفی و کمی منجر به شناسایی ۵۰ شاخص و ۷ مؤلفه از قبیل مسئولیت اخلاقی، زیست‌محیطی، بشردوستانه، اقتصادی، شناختی، قانونی و آموزشی-پژوهشی در قالب یک مدل با برازش مناسب گردید. ارزیابی انجام شده نشان داد که بین وضعیت موجود و مطلوب آن فاصله زیادی وجود دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها: نتایج حاکی از وضعیت نامطلوب دانشگاه‌های مورد مطالعه درباره ایفای نقش مسئولیت اجتماعی است. پیشنهاد می‌شود ابعاد مسئولیت اجتماعی در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نظام‌های دانشگاهی مورد توجه قرار گیرد.

نوآوری و اصالت: مفهوم مسئولیت اجتماعی نظام دانشگاهی چندان مورد توجه پژوهش‌ها، سیاست‌ها و برنامه‌های آموزشی نیست و سابقاً چنین مطالعه‌ای در منطقه هدف صورت نگرفته است. لذا پژوهش درباره آن بعنوان پارادایم نوظهور برای جهت‌گیری پژوهش‌های آتی مفید است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۱۰/۲۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۲/۲۸

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۶/۱۵

کلیدواژه‌ها:

مسئولیت اجتماعی،
سیاست آموزشی،
برنامه آموزشی، نظام
دانشگاهی، برنامه‌ریزی
آموزشی

* نویسنده مسئول: محبوبه شکرالهی

ایمیل: shokrollahi.ma@cfu.ac.ir
تلفن: ۰۲۴-۳۳۴۵۵۹۲۲

آدرس: استادیار گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه فرهنگیان،
صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵ تهران، ایران.

مقدمه

دانشگاه‌ها به‌عنوان رکن فرهنگ‌ساز و علم‌آفرین، نقش و نفوذ عمده‌ای در نظام اجتماعی دارند و انتظار می‌رود تحولات را رقم زده یا جهت این تحولات را تعیین نمایند. از طرفی به‌واسطه عدم اطمینان محیطی، نهاد آموزش عالی در حال تجربه تحولات جدیدی در مأموریت‌ها، ساختارها و فرآیندهاست و امروزه با توجه به رقابتی بودن عرصه‌های علم و فناوری در جهان، دانشگاه‌ها نیاز دارند خود را با نیازهای روز بروزرسانی نمایند (Hosseini et al., 2023). در سال‌های اخیر با پیچیده‌تر شدن مسائل اجتماعی، کاربرد علم و فناوری ضرورت یافته و نقش اجتماعی دانشگاه‌ها به‌مثابه یکی از مهمترین نهادهای مرتبط با علم و فناوری رو به افزایش است. دانشگاه‌ها برای هرچه نزدیکی بیشتر با جامعه و در راستای انجام مسئولیت‌های اجتماعی خود در قبال ذی‌نفعان درونی و بیرونی کارکردها و ساختارهای خود را به طور مستمر اصلاح کرده‌اند. با افزایش حضور دانشگاه در جامعه، مسئولیت اجتماعی دانشگاه از رویکردی فرعی به مفهومی ضروری و تعبیه شده در همه کارکردهای دانشگاهی تبدیل شده است (Hajiabbasi et al., 2023).

مفهوم مسئولیت اجتماعی یکباره در رسالت‌ها، سیاست‌ها و برنامه‌های دانشگاهی جای نگرفته بلکه این امر بتدریج و با افزایش سطح انتظارات جامعه و تقاضای اجتماعی نمود پیدا نموده است. در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ دانشگاه‌ها با جامعه به شیوه‌ای یک طرفه ارتباط برقرار می‌کردند و خدمات دانشگاهی و برنامه‌های توسعه جوامع از اهداف و مأموریت اصلی دانشگاه جدا بودند (Ali et al., 2021). در این دوره که دوره «خدمات اجتماعی» برای دانشگاه نام گرفت مسئولیت اجتماعی ابزاری برای کسب شهرت و رفع بدنامی تلقی می‌شد و بدلیل دیدگاه‌های نوع‌دوستانه و محیط‌زیستی به عنوان فعالیتی مازاد و فوق‌برنامه بود (Bokhari, 2017). با این حال انجام رسالت‌های دانشگاهی با این رویکرد امر قانع‌کننده‌ای برای جامعه نمی‌توانست باشد؛ زیرا که دولت‌ها و جوامع از مراکز آموزش عالی انتظار دارند که فعالیت‌های خود را فقط به تدریس و آموزش محدود نکنند بلکه به عنوان یک کاتالیزور در توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه محلی نقش ایفا نمایند (stolze & sailer, 2021).

طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ مفهوم مسئولیت اجتماعی به عنوان الزامی برای کمک به توسعه پایدار و بهبود زندگی کارکنان و جامعه محلی تعریف گردید. این دوره به‌عنوان دوره «مشارکت اجتماعی» لقب گرفت. لذا در این دوره نگاه هنجاری جایگزین ابزاری شد، آموزش و پژوهش به مسایل اجتماعی پیوند خورد و آموزش خدمت‌محور و پژوهش جامعه‌محور اهمیت یافت. مسئولیت اجتماعی در این دوره به عنوان امری فراتر از فعالیت‌های فوق‌برنامه تعریف گردید و به موضوعاتی چون حل چالش‌های اجتماعی، پایداری و زیست‌محیطی معطوف شد. همان‌طور بیانیه‌های یونسکو آن را به عنوان مسئولیت ذاتی آموزش عالی دانستند (Hajiabbasi et al., 2023). در این راستا یائو و همکاران (Yao et al., 2022) بیان می‌دارند که دانشگاه‌ها نه تنها از نظر نقش آموزشی، بلکه به دلیل موضع اخلاقی مسئولیت مشارکت در جامعه را دارند. لذا در این دوره مشارکت اجتماعی دانشگاه قوت گرفت و متضمن تعامل دوسویه بین دانشگاه و جامعه گردید و در عناصر هشتگانه برنامه درسی (منطق یا چرایی، اهداف، محتوا، مکان، روش تدریس، فعالیت یادگیری، نقش استاد، سنجش و ارزشیابی) جای گرفت (Eghdampour et al., 2020). از سال‌های ۲۰۱۵ تاکنون رویکردهای جدید به مسئولیت اجتماعی دانشگاه، به عنوان «تعهد اجتماعی» نام گرفته است. در دوره جدید، مرز دانشگاه و جامعه در همه ابعاد در حال کمرنگ شدن و آموزش و پژوهش فرارشته‌ای، متقابل و مادام‌العمر در دستور کار است، بدین ترتیب، دانشگاه‌ها برای حفظ مرجعیت خود در جامعه باید فعالانه ذی‌نفعان بیرونی (صنعت، بازار و جامعه) را در تمامی حوزه‌های دانشگاهی (ساختاری، راهبردی و کارکردی) مشارکت دهند. این دوره را دوره مشارکت بدون دیوار نیز نام نهاده‌اند (Hajiabbasi et al., 2023). دانشگاه‌ها در این دوره ملزم به ترویج «دانش مفید اجتماعی» با هدف بهبود کیفیت زندگی جامعه هستند (Shek et al., 2017).

سیر تاریخی سیاست‌های دانشگاهی مبین آن است که بتدریج نظام دانشگاهی رویکرد خود را از درون به بیرون معطوف نموده و رفتار مسئولانه را در برابر وقایع و نیازمندی‌های اجتماعی اتخاذ کرده است. دستیابی به چنین رفتاری در موسسات آموزش عالی مستلزم تغییرات بنیادین در فرهنگ دانشگاهی و ترکیب آن در برنامه‌های استراتژیک دانشگاه است (salehi & Monavvarifard, 2022). از نظر دراگر (Druker, 2010) در سی سال آینده دانشگاه‌های سنتی به یک شیء باستانی تبدیل می‌شوند آن‌ها زنده نخواهند ماند، مگر آن‌که در آنها تغییراتی اساسی ایجاد شود، همانند تغییراتی که از زمان آموزش از طریق کتاب‌های چاپی تاکنون مشاهده می‌شود. بدین ترتیب دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی علاوه بر مسئولیت‌های مشخص داخل دانشگاه یک سری مسئولیت‌هایی در قبال جامعه دارند. مسئولیت اجتماعی آن‌ها ایجاب می‌کند که در برابر مسائل پیرامون خود منفعل نمانند. در واقع این مسئله مطرح است که آیا دانشگاه‌ها به گونه‌ای هستند که در آن مسئله یا مسائل جامعه حل شود؟

تجارب جهانی نشان می‌دهد که در کشورهای مختلف تلاش‌هایی جهت مشارکت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه‌ها صورت گرفته است؛ در سطح جهانی توجه به مفهوم مسئولیت اجتماعی توسط برخی نهادها در دستور کار قرار گرفته است؛ اقدامات بانک توسعه اینترآمریکن در سال ۲۰۰۰ در کشورهای آمریکای لاتین برای انطباق برنامه درسی، پژوهش و نوآوری با نیازهای جامعه تأثیر بسزایی در توسعه مسئولیت اجتماعی دانشگاه در آن منطقه داشته است. کمیسیون اروپا در سال ۲۰۱۲ پروژه مسئولیت اجتماعی دانشگاه در اروپا را با هدف شبکه‌سازی بین دانشگاه‌ها تعریف نمود. شورای اروپا در سال ۲۰۱۵ «پروژه یادگیری خدمت‌محور» را محور همکاری دانشگاه‌ها با سازمان‌های مردم‌نهاد معرفی کرد. اتحادیه اروپا نیز در برنامه چارچوب کاری هشتم بین سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۴ بر مفاهیمی چون «پژوهش و نوآوری مسئولانه»، «علم برای جامعه» و «علم با جامعه» تأکید نموده است (Hajiabbasi et al., 2023).

در ایران نیز در بیست سال اخیر توجه به کاربرد علم و فناوری برای توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور افزایش یافت و اصلاحاتی در قوانین و سیاست‌ها و نهادهای بالادستی صورت گرفت. که از جمله آنها می‌توان به تغییر ساختار وزارت فرهنگ و آموزش عالی به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تاسیس شورای عتف، و تدوین برنامه‌هایی چون سند چشم انداز بیست ساله کشور، برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه، نقشه جامع علمی کشور اشاره کرد ولی در ذیل هیچ یک از آنها سیاست و برنامه مجدانه‌ای تحت عنوان مسولیت اجتماعی نظام دانشگاهی شکل نگرفت تا نهادهای آموزش عالی را ملزم به اجرای پروژه مسئولیت اجتماعی نماید. در این راستا تنها موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی و دانشگاه تهران اقدام به راه اندازی سامانه و ستاد مسئولیت اجتماعی نموده‌اند.

از طرفی مطالعات تجربی انجام شده درباره مسئولیت اجتماعی نظام دانشگاهی نشان می‌دهد که این نوع مسئولیت برای شرکت‌ها پیشینه دیرینه‌ای دارد ولی این امر درباره نظام دانشگاهی امری نوظهور است. در این راستا برخی از مطالعات در زمینه مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه‌ها در صدد ارائه مدل و برخی دیگر نیز بر اساس مدل‌های موجود به ارزیابی میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه‌ها پرداخته‌اند؛ آنکیت و ساکرن (Ankit & Sakran, 2020) مسئولیت‌های دانشگاه در امارات متحده عربی را در چهار حوزه مسئولیت تحصیلی، مسئولیت در برابر اجتماع، مسئولیت درباره گروه‌های محروم و مسئولیت محیطی شناسایی نموده‌اند. نجاتی و همکاران (Nejati et al., 2011) با بررسی وب سایت ده دانشگاه برتر جهان فعالیت‌های مسئولیت اجتماعی آن‌ها را در هفت بعد حاکمیت سازمانی، حقوق بشر، فعالیت‌های کاری، حفظ محیط‌زیست، نظام‌های عامل منصفانه، مسائل دانشجویان، مشارکت در اجتماع و توسعه آن معرفی نموده‌اند. دیما و همکاران (Dima et al., 2013) در پژوهشی شش بعد پروژه‌های فارغ‌التحصیل‌محور، همکاری بین‌دانشگاهی، همکاری دانشگاه با دبیرستان‌ها و موسسات، همکاری دانشگاه با محیط کسب‌وکار، همکاری بین‌المللی، و پروژه‌های اجتماعی، فرهنگی و بوم-شناختی را برای مسئولیت اجتماعی دانشگاه‌های رومانی مشخص نموده‌اند. چن و همکاران (Chen et al., 2015) بر اساس مطالعات نظری مسئولیت اجتماعی دانشگاه را در نه بعد اجتماعی، فرواجتماعی، شناختی، سازمانی، نوع‌دوستانه، اقتصادی، اخلاقی، زیست‌محیطی و آموزشی طبقه‌بندی نموده‌اند. زند و همکاران (Zand et al., 2020) در بررسی مولفه‌های دانشگاه سبز با روش فراترکیب شش عامل حکمرانی دانشگاه، فرهنگ سازمان‌های نسل پنجم، ارکان پایداری، آموزش سبز، پژوهش سبز و ارتباط دانشگاه با جامعه را به عنوان مقوله‌های اصلی برای پیکربندی دانشگاه سبز معرفی نمودند. حبیبی و همکاران (Habibi et al., 2016) مؤلفه‌های ارتقای مسئولیت-پذیری اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی را در واحدهای خراسان رضوی، شمالی و جنوبی مورد بررسی قرار دادند. آن‌ها در یافته‌های خود پنج بعد بشردوستانه، اقتصادی، قانونی، اخلاقی و فناوری را به عنوان ابعاد مسئولیت-پذیری اجتماعی دانشگاه شناسایی کرده‌اند. مطالعات علی‌محمدلو و همکاران (Ali Mohammadlu et al., 2014) درباره مؤلفه‌های مسئولیت اجتماعی در دانشگاه شیراز با تکنیک دلفی فازی منجر به شناسایی ۱۸ شاخص مسئولیت‌پذیری گردید که این شاخص‌ها به پنج بعد مسئولیت آموزش و پژوهش، قانونی، اخلاقی، زیست-محیطی و نوع‌دوستی طبقه‌بندی شده‌اند.

از سوی دیگر شواهد تجربی در کشور حاکی از بی‌تفاوتی دانشگاه‌ها در برابر موضوع مسئولیت‌پذیری اجتماعی آنهاست؛ در این راستا کیخا و ابیلی (keykha & abili, 2020) با بررسی میزان رضایت از مسئولیت اجتماعی گروه مدیریت برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه تهران نشان دادند که در مولفه‌های اخلاق آموزشی، اخلاق پژوهشی و قانونی میزان رضایت به ترتیب ۵۷، ۵۸ و ۷۲ درصد است ولی در مولفه‌های اخلاق ارتباطی و تعاملی، زیست محیطی و اقتصادی و مشارکت اجتماعی دانشگاه مذکور به ترتیب ۶۰، ۹۵ و ۱۰۰ درصد نارضایتی مواجه است. شفا‌ئی‌یامچلو و همکاران (Shafaei Yamchlo, 2017) در بررسی وضعیت موجود مسئولیت اجتماعی دانشگاه تهران بر اساس الگوی والایس نشان دادند که از دیدگاه اعضای هیات علمی وضعیت مسئولیت اجتماعی دانشگاه مذکور در چهار حوزه مسئول به لحاظ اجتماعی و زیست محیطی، آموزش معتبر و مسئولانه، مدیریت اجتماعی دانش و مشارکت اجتماعی، و حمایت از توسعه پایدار چندان مطلوب و رضایت‌بخش نمی‌باشد و مستلزم بهبود است. صالحی‌عمران و همکاران (Salehi Omran et al., 2013) در بررسی میزان توجه به شاخص‌های مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در مراکز صنعتی و دانشگاهی نشان دادند که در توجه به شاخص‌های آگاهی از برنامه‌های آموزشی و جامعه، دانشگاه توانسته است به نیاز بخش‌های صنعتی بطور مطلوبی پاسخ دهد، اما در توجه به شاخص‌های آگاهی از مفاهیم حفاظت محیط زیست، آگاهی از شرایط کاری مناسب بر اساس قوانین ملی و

استانداردهای جهانی و آگاهی از عدم تبعیض در فرایندها و توجه به گروه‌های آسیب‌پذیر، پاسخگویی دانشگاه به نیاز بخش‌های صنعتی مطلوب نیست. نتایج پژوهش پرداختچی و همکاران (Pardakhtchi et al., 2012) در خصوص پاسخگویی بیرونی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران حاکی از آن است که از دیدگاه جامعه علمی میزان پاسخگویی بیرونی این دانشگاه‌ها به ذینفعان بیرونی ضعیف است و اختلاف معناداری بین وضعیت آرمانی و وضعیت موجود پاسخگویی بیرونی وجود دارد. شافعی و عزیزی (Shafei & Azizi, 2014) در بررسی خود از وضعیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه‌های غرب کشور نشان دادند که این دانشگاه‌ها در مقایسه با دانشگاه‌های پیشرو در وضعیت اهمال قرار دارند. در این راستا هانگ و دو (Huang & Do, 2021) با مرور پژوهش‌های تجربی انجام شده در بین سالهای ۲۰۲۰-۲۰۰۴ نشان دادند که تمرکز مسئولیت اجتماعی در کشورهای توسعه یافته بر ارزش‌های اصلی دانشگاه در دوره زمانی بلند مدت و در کشورهای در حال توسعه بر ذینفعان دانشگاه و کوتاه مدت است.

با بررسی‌های انجام شده توسط پژوهشگر و طبق آنچه در مطالعات بالا اشاره شد، می‌توان گفت مفهوم مسئولیت اجتماعی نظام دانشگاهی سابقه چندان طولانی ندارد و این امر در میان محققان، مسئولان و در سیاست‌ها و برنامه‌های آموزش عالی، به‌ویژه در دانشگاه آزاد اسلامی کشور، مغفول مانده است. علت انتخاب دانشگاه آزاد اسلامی به‌عنوان جامعه مورد مطالعه این پژوهش، دو دلیل مهم داشت: اول اینکه این دانشگاه بزرگ‌ترین دانشگاه کشور از نظر تعداد دانشجو و یک دانشگاه مطرح غیردولتی است؛ لذا باید نقش مهمی در ایفای مسئولیت اجتماعی خود ایفا نماید. دانشگاه آزاد اسلامی باید این مهم را در صدر سیاست‌ها، برنامه‌ها و اسناد تحولی خود قرار دهد و از آثار مثبت خود در محیط اجتماعی اطمینان حاصل نماید؛ زیرا در غیر این صورت، در عرصه رقابتی و نگاه جامعه به دانشگاه با مشکل مواجه خواهد شد. دوم اینکه تحقیقات بسیار محدودی درباره مسئولیت اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی انجام گرفته و در این زمینه شاید بتوان تنها به مطالعه حیبی و همکاران (Habibi et al., 2016) در واحدهای استان‌های خراسان اشاره کرد. به‌ویژه اینکه چنین پژوهشی تاکنون در واحدهای شمال غرب این دانشگاه انجام نشده است تا علاوه بر شناسایی ابعاد مسئولیت‌پذیری منطبق با شرایط، اطلاعات لازم از وضعیت موجود آن حاصل آید؛ چراکه با آگاهی به این امر می‌توان ابعاد مسئولیت‌پذیری دانشگاه موردنظر را در برنامه‌های آن مدنظر قرار داد. بنابراین در این پژوهش سعی بر آن است تا ابتدا شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی در قالب یک مدل شناسایی شوند و سپس براساس آن، وضعیت موجود جامعه هدف بررسی و با وضعیت مطلوب مقایسه گردد. لذا در این راستا سوالات زیر مطرح می‌شوند:

- ۱- شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی کدامند؟
- ۲- چه مدلی را می‌توان برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی ارائه داد و میزان برآزش آن چقدر است؟
- ۳- آیا بین وضعیت موجود و مطلوب مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی تفاوت وجود دارد؟

روش‌شناسی

این پژوهش از نظر هدف، جزء پژوهش‌های کاربردی و از نظر ماهیت داده‌ها، از نوع پژوهش‌های آمیخته با رویکرد اکتشافی متوالی^۱ است که در دو بخش کیفی و کمی به انجام رسیده است. اطلاعات بخش کیفی این پژوهش با استفاده از روش همسوسازی داده‌های چندگانه در سه ضلع جمع‌آوری مبانی نظری، بررسی تحقیقات انجام شده و کسب نظرات آگاهی‌دهندگان کلیدی در حوزه شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی انجام گرفت. بر اساس دو ضلع اول مثلث همسوسازی، شاخص‌ها و مؤلفه‌های اولیه مدل احصاء گردید. پس از شکل‌گیری مدل اولیه پژوهش، جهت سنجش کفایت و تناسب آن، شاخص‌ها و مؤلفه‌های مدل پژوهش در قالب یک پرسشنامه در اختیار ۱۰ نفر از آگاهی‌دهندگان کلیدی که صاحب‌نظر یا مجرب در زمینه تعلیم و تربیت و آموزش عالی بودند قرار گرفت و نظرات پیشنهادی مکتوب و شفاهی آن‌ها جمع‌آوری گردید. با اعمال نظرات داده شده در شاخص‌ها و مؤلفه‌های مدل و مراجعه و جستجوی مجدد و تکمیلی در مبانی نظری و سوابق پژوهشی، تغییراتی در مدل اولیه تدوین شده اعمال و سرانجام با مراجعه مجدد و مباحثه با آگاهی‌دهندگان کلیدی، مدل نظری مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی تدوین گردید. در بخش کمی نیز اطلاعات حاصل از بخش کیفی در قالب یک پرسشنامه تدوین گردید و با روش توصیفی-پیمایشی در اختیار نمونه بخش کمی قرار گرفت.

با عنایت به همسوسازی داده‌های چندگانه دو نوع جامعه و نمونه در بخش کیفی مدنظر قرار گرفت؛ در بخش مطالعات مبانی نظری و تجربی، کلیه منابع و اسناد مربوط به بحث‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی از قبیل پایان‌نامه‌ها، مقالات و کتاب‌ها به عنوان جامعه آماری این بخش مدنظر قرار گرفتند. فرایند انتخاب منابع بر اساس الگو و چارچوب پریزما^۲ صورت گرفت. این روش شامل چک لیستی است که مشخص می‌کند چگونه مطالعات مرتبط با مساله تحقیق جستجو، غربالگری، شناسایی و انتخاب شوند (Ghorban Shiroudi et al., 2024). بدین ترتیب ابتدا از طریق کلمات کلیدی مرتبط با موضوع تحقیق، فرایند جستجو در بانک‌های اطلاعاتی معتبر داخلی و خارجی انجام گرفت، سپس بر اساس معیارهایی چون؛ دآوری جهت اطمینان از اعتبار و اصالت اثر، بیست سال اخیر، و امکان ارتباطی آن به نظام دانشگاهی منابع معتبر و اصیل غربالگری شدند. در مراحل بعدی به صورت هدفمند با انتخاب و مطالعه ۳۴ منبع اطلاعات به حد اشباع رسید و از این طریق شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی احصاء گردید. در بخش مربوط به آگاهی‌دهندگان کلیدی، کلیه صاحب‌نظران و اساتید ذیصلاح در حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانشگاه‌های شمال غرب کشور، جامعه مشارکت‌کنندگان را تشکیل می‌دهند. بدین منظور تعداد ۱۰ نفر از آگاهی‌دهندگان کلیدی (خبرگان) برای سنجش میزان مطلوبیت شاخص‌های احصاء شده در مرحله اول و تکمیل آن‌ها مدنظر قرار گرفتند. این افراد طبق جدول

^۱ - Sequential Exploratory Strategy

^۲ -PRISMA

(۱) بر اساس معیارهای تخصص، تجربه، علاقه و همکاری در خصوص موضوع انتخاب شدند و سعی گردید آراء آنها نسبت به شاخص‌ها و مدل اولیه تحقیق اخذ گردد.

جدول ۱- مشخصات آگاهی‌دهندگان کلیدی

دانشگاه محل خدمت	رشته تحصیلی	سابقه خدمت	رتبه علمی و مدرک تحصیلی	تعداد
دانشگاه آزاد اسلامی زنجان	مدیریت آموزشی	۱۷	استادیار / دکترا	۴
	مدیریت آموزشی	۲۰		
	مدیریت آموزش عالی	۱۷		
	فلسفه تعلیم و تربیت	۱۸		
دانشگاه آزاد اسلامی تبریز	مدیریت آموزشی	۲۱	دانشیار / دکترا	۱
دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل	مدیریت آموزشی	۱۶	دانشیار / دکترا	۲
	برنامه‌ریزی درسی	۱۵		
دانشگاه فرهنگیان زنجان	مدیریت آموزشی	۱۴	استادیار / دکترا	۲
	برنامه‌ریزی درسی	۱۸		
دانشگاه زنجان	برنامه‌ریزی درسی	۱۶	دانشیار / دکترا	۱

در بخش کمی جامعه آماری شامل کلیه اعضای هیات علمی تمام‌وقت دانشگاه‌های آزاد اسلامی شمال غرب کشور در مراکز چهار استان زنجان، اردبیل، آذربایجان شرقی و غربی در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ بودند که تعداد آنها در سال مذکور ۱۱۰۰ نفر می‌باشند. از بین جامعه مذکور بر اساس فرمول کوکران تعداد ۲۵۹ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای به ازای هر استان انتخاب شدند.

ابزار گردآوری اطلاعات در بخش کیفی چک‌لیستی از منابع مرتبط با موضوع پژوهش بود که جهت احصای شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و مدل اولیه پژوهش استفاده گردید، هم‌چنین در بخش کمی جهت اعتباریابی مدل، پرسشنامه‌ای با ۵۰ گویه در خصوص شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی طراحی شد. روایی صوری ابزار به تایید آگاهی‌دهندگان کلیدی رسید و روایی محتوایی آن بر اساس نظرات آنها و از طریق نسبت روایی محتوایی (CVR) محاسبه گردید، هم‌چنین روایی سازه و همگرایی آن با تحلیل عاملی تاییدی مورد بررسی قرار گرفت. جهت برآورد پایایی پرسشنامه از آلفای کرانباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد که نتایج هر کدام از آنها بر اساس تحلیل‌های نرم‌افزار اسمارت پی ال اس^۱ (نسخه ۳) در جدول (۳) آورده شده است.

یافته‌های پژوهش

شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی

بر اساس مطالعات کیفی صورت گرفته و روش همسوسازی داده‌های چندگانه، شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی به شرح جدول (۲) شناسایی و احصا شده‌اند:

جدول ۲- شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی

^۱ - Smart Pls

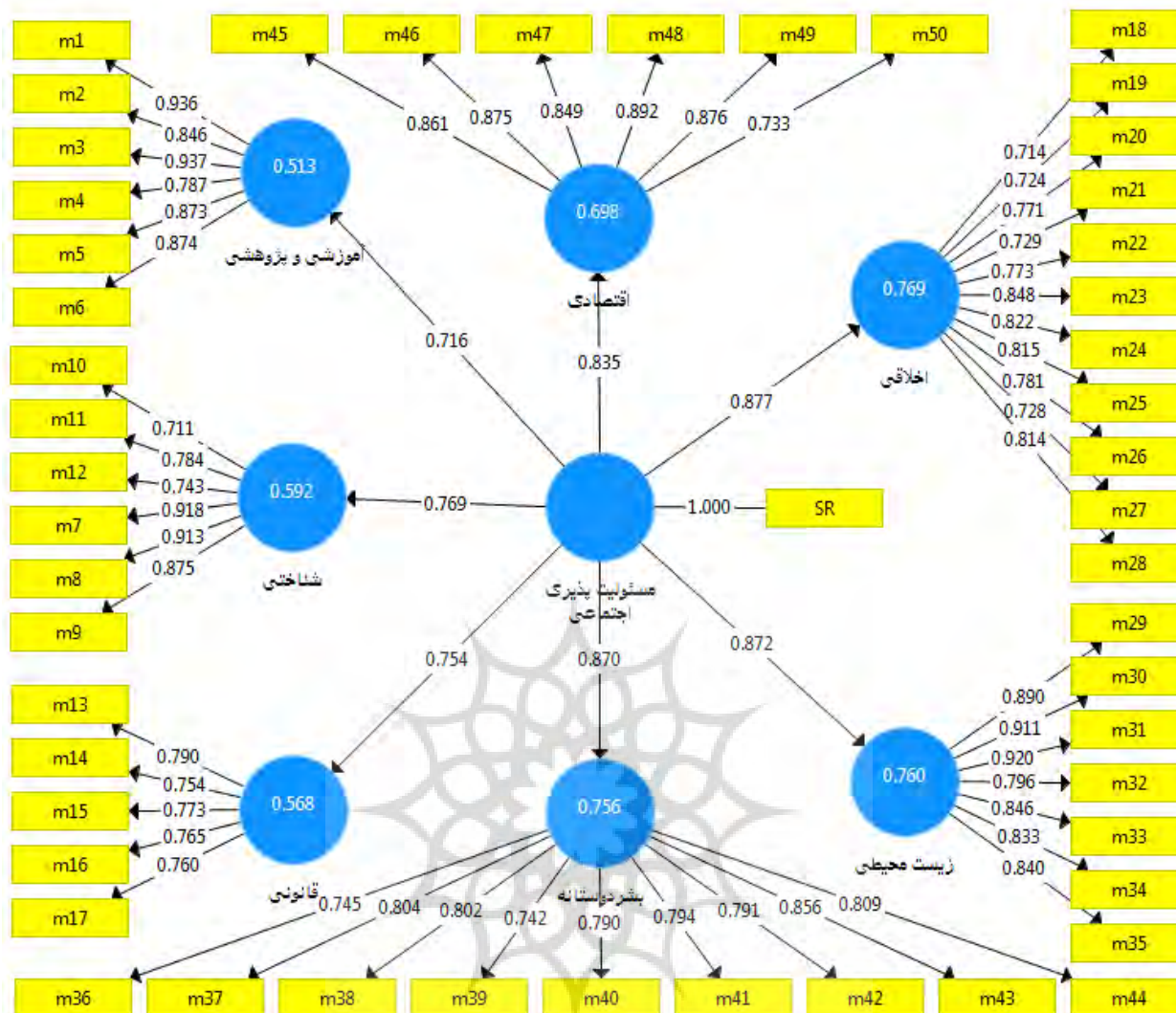
منبع	شاخص	مؤلفه
۵ و ۴، ۳، ۲، ۱	۱- ارائه خدمات آموزشی با کیفیت برای فراگیران و جامعه	مسئولیت آموزش و پژوهش
۵ و ۱، ۲	۲- ارائه خدمات پژوهشی با کیفیت برای فراگیران و جامعه	
۵ و ۲	۳- ارائه خدمات دانشجویی با کیفیت برای فراگیران	
۵ و ۷، ۶	۴- جلب رضایت مشتریان	
۵ و ۴، ۳، ۸، ۲۳	۵- تشویق دانشجویان و اساتید جهت ارائه خدمات علمی مناسب به اجتماعات محلی	
۱۰ و ۹	۶- بروزرسانی و ساختاربندی نظام آموزشی متناسب با نیازهای جامعه	
۱۱ و ۱۷	۷- احساس مسئولیت در قبال نوع علم تولیدی	مسئولیت شناختی
۱۱ و ۱۷	۸- احساس مسئولیت در قبال دلیل علم تولیدی	
۱۱ و ۱۷	۹- احساس مسئولیت در قبال افراد تحت پوشش علم تولیدی	
۶ و ۱۱، ۱۳، ۱۲	۱۰- ارتقای توان دانش آفرینی فراگیران	
۱۶ و ۱۵، ۱۴، ۱۲	۱۱- ارتقای مهارت‌های زندگی فراگیران	
۴ و ۱۸، ۱۱، ۱۷	۱۲- شناسایی دانش روز و منطبق با استانداردهای ملی و بین‌المللی و ارائه علوم و آموزش‌های مرتبط با آن	
۱۹ و ۵	۱۳- میزان گزارش‌دهی از عملکرد و بهره‌وری خود به طور مستمر و سالانه	مسئولیت قانونی
۳۴ و ۱۹، ۹، ۲۰، ۶	۱۴- میزان توجه مدیران دانشگاه به وضع و رعایت مقررات و استانداردها جهت ارتقای سلامت اداری و جلوگیری از فساد اداری	
۳۴ و ۱۹، ۶	۱۵- میزان توجه دانشگاه به تفسیر و اجرای صحیح قوانین دولتی	
۱۹ و ۱۷	۱۶- میزان احساس مسئولیت دانشگاه در قبال انجام امورات مراجعه‌کنندگان	
۵ و ۱۹، ۱۷	۱۷- تعهد به قراردادهای و پیمان‌های دانشگاهی با دیگر ارگان‌ها	
۵ و ۲۱	۱۸- در نظر گرفتن شرایط دانشجویان آسیب‌پذیر	
۵	۱۹- ارائه اطلاعات واقعی و ناریب به دانشجویان، اساتید و کارکنان	مسئولیت اخلاقی
۲۲ و ۵	۲۰- حفظ اطلاعات و حریم خصوصی دانشجویان، اساتید و کارکنان	
۵ و ۹، ۷، ۲۳، ۱	۲۱- تکریم مشتریان و رعایت حقوق آن‌ها	
۵ و ۱۹	۲۲- مبارزه با مصادیق فساد در دانشگاه و اجرای سیاست‌های پیشگیری از آن	
۵ و ۱، ۶	۲۳- ایجاد فرصت‌های برابر و اجتناب از تبعیض در دانشگاه	
۵ و ۱۲	۲۴- رعایت و حفظ مالکیت معنوی و فکری	
۵ و ۱	۲۵- احترام به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی	مسئولیت زیست محیطی
۱۹	۲۶- نبود پرونده‌های تخلفات اخلاقی و رفتاری دانشگاه در مراجع قانونی	
۲۴ و ۱۹، ۶، ۱، ۲۵	۲۷- توجه به پیشنهادها و شهروندان و بهبود مستمر ارائه خدمات به آن‌ها	
۲۲ و ۱۹، ۳	۲۸- تدوین و رعایت منشور اخلاقی در دانشگاه و آموزش آن	
۲۶ و ۲۲، ۵	۲۹- ارائه آموزش و انجام پژوهش‌های مربوط به حوزه مدیریت سبز	
۵ و ۲۴، ۲۰، ۲۲، ۱۲	۳۰- صرفه‌جویی در مصرف انرژی و استفاده از انرژی‌های پاک	
۲۶ و ۱۲، ۵، ۲۰	۳۱- بازیافت و کاهش ضایعات و جلوگیری از آلودگی هوا و محیط زیست	مسئولیت زیست محیطی
۵ و ۶، ۱۲	۳۲- حفظ و ارتقای فضای سبز در محوطه دانشگاه و خارج از آن	
۲۶ و ۲۸، ۲۲، ۲۷	۳۳- رعایت استانداردهای زیست محیطی و فقدان پرونده تخلفاتی در این زمینه در مراجع قانونی	

۱۹ و ۲۹	۳۴- حمایت مالی و غیرمالی دانشگاه از خدمات توسعه و زیباسازی زیست‌محیطی	
۲۲ و ۲۶، ۲۹، ۱۲	۳۵- حمایت از بکارگیری فناوری‌ها، ماشین‌آلات و روش‌های انجام کار سازگار با محیط زیست	
۵ و ۳۰، ۱۲	۳۶- حمایت دانشگاه از اقدامات داوطلبانه اعضای خود در فعالیت‌های اجتماعی	مسئولیت بشردوستانه
۵ و ۲۴	۳۷- کمک به دانشجویان واجد صلاحیت و فاقد توان مالی	
۵	۳۸- جذب دانشجویان و افراد بومی	
۵ و ۳۰	۳۹- همکاری با مدارس، کسب و کارها، انجمن‌ها و گروه‌های محلی	
۵ و ۲۰، ۳۰، ۱۲	۴۰- همکاری با نهادهای خیریه و بشردوستانه و کمک به آن‌ها	
۵ و ۳۲، ۳۱	۴۱- توسعه و ارتقای دانش و فرهنگ عمومی جامعه	مسئولیت اقتصادی
۶ و ۱۹، ۲۰، ۲۹، ۱، ۲۳	۴۲- احترام به شئون و حقوق انسانی	
۱۹	۴۳- توجه به بیماری‌های خاص و مشارکت جهت رفع آن‌ها	
۳۳ و ۲۳، ۱۷، ۲۹، ۲۸	۴۴- احساس مسئولیت در قبال مشکلات اجتماعی	
۲۴	۴۵- حداقل‌سازی هزینه‌های دانشگاهی و عدم مصرف بیهوده امکانات	
۳۲ و ۲۴	۴۶- توجه به فعالیت‌های سودآور و ثروت‌آفرین در دانشگاه	مسئولیت اقتصادی
۱۹	۴۷- ارائه تسهیلات به مشتریان و بهبود مستمر آن	
۲۷	۴۸- اهتمام مدیران دانشگاه به ارائه گزارشات و شفاف‌سازی مالی و اقتصادی به ذینفعان و سازمان‌های ذیصلاح	
۲۴	۴۹- عدم تخلف مالی	
۲۹	۵۰- افزایش فرصت‌های شغلی و بهبود اشتغال محلی	

بر طبق جدول فوق، بر اساس مطالعات کیفی انجام شده ۵۰ شاخص مسئولیت‌پذیری نظام دانشگاهی با ۷ مؤلفه شناسایی شده‌اند که مؤلفه آموزشی و پژوهشی و مؤلفه شناختی هر کدام شش شاخص، قانونی پنج شاخص، اخلاقی یازده شاخص، زیست‌محیطی هفت شاخص، بشردوستانه نه شاخص و اقتصادی شش شاخص می‌باشند.

مدل مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی و میزان تناسب آن

در این پژوهش جهت ترسیم مدل مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی از نرم افزار اسمارت پی‌ال‌اس استفاده گردید. با عنایت به این که توزیع داده‌های پژوهش حاضر نرمال نبود، لذا از نرم افزار مذکور جهت تحلیل داده‌ها استفاده شد. این نرم‌افزار یکی از جدیدترین نرم‌افزارهای آماری است که نسخه (۳) آن اخیراً به بازار عرضه شده و برای تحلیل داده‌های غیرنرمال مناسب است. در شکل زیر مدل مسئولیت‌پذیری نظام دانشگاهی ترسیم و در جدول (۲) نیز شاخص‌های برازش آن آورده شده است.

شکل ۱- مدل مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی بر اساس تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم

جدول ۳- شاخص‌های برازش مؤلفه‌های مدل مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی

شاخص برازش آماری	مؤلفه	آموزشی و پژوهشی	شناختی	قانونی	اخلاقی	زیست محیطی	بشر دوستانه	اقتصادی
بار عاملی	۰/۷۱۶	۰/۷۶۹	۰/۷۵۴	۰/۸۷۷	۰/۸۷۲	۰/۸۷۰	۰/۸۳۵	
آلفای کرانباخ	۰/۹۳۹	۰/۹۰۶	۰/۸۲۸	۰/۹۳۳	۰/۹۴۳	۰/۹۲۶	۰/۹۲۲	
پایایی ترکیبی	۰/۹۵۲	۰/۹۲۸	۰/۸۷۸	۰/۹۴۳	۰/۹۵۳	۰/۹۳۸	۰/۹۳۹	
روایی همگرا یا میانگین واریانس استخراج شده	۰/۷۶۹	۰/۶۸۶	۰/۵۹۱	۰/۶۰۲	۰/۷۴۵	۰/۶۲۹	۰/۷۲۱	
اعتبار اشتراک سازه	۰/۶۳۴	۰/۵۳۴	۰/۳۸۱	۰/۴۹۸	۰/۶۱۴	۰/۵۰۰	۰/۴۹۸	
ضریب تعیین	۰/۵۱۳	۰/۵۹۲	۰/۵۶۸	۰/۷۶۹	۰/۷۶۰	۰/۷۵۶	۰/۶۹۸	
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۵۱۱	۰/۵۹۰	۰/۵۶۶	۰/۷۶۸	۰/۷۵۹	۰/۷۵۵	۰/۶۹۶	

۰/۰۷۸

شاخص برازش ریشه میانگین مربعات
باقی مانده استاندارد شده SRMR^۱

در شکل (۱) مدل مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی بر اساس تحلیل عاملی تأییدی مرتبه دوم و مقادیر شاخص‌های برازش آماری آن در جدول (۳) ارائه شده است. همان طور که مشاهده می‌شود کلیه بارهای عاملی مؤلفه‌ها در مدل اندازه‌گیری بالاتر از ۰/۷۰ و در حد قوی می‌باشند. لذا تمام مؤلفه‌های مورد بررسی دارای بارهای عاملی معنی‌داری هستند و می‌توانند به عنوان مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی مدنظر قرار گیرند. هم چنین طبق جدول (۳) کلیه شاخص‌های برازش آماری درباره مؤلفه‌های مدل از حد قابل قبول برخوردار هستند.

ارزیابی وضعیت موجود مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی بر اساس مدل ارائه شده و مقایسه آن با وضعیت مطلوب

جدول ۴- مقادیر آمار توصیفی و آزمون تی زوجی و ویلکاکسون جهت مقایسه وضعیت موجود و مطلوب مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی

شاخص‌های برازش	وضعیت	میانگین	انحراف معیار	تفاوت میانگین	مقدار T	درجه آزادی	مقدار Z آزمون ویلکاکسون	سطح معنی‌داری
مسئولیت‌پذیری آموزشی و پژوهشی	موجود	۲/۷۱۱	۰/۸۵۶	-۱/۸۷۸	-۲۵/۵۹۲	۲۵۸	-۱۳/۴۲۳	۰/۰۰۱
مسئولیت‌پذیری شناختی	موجود	۲/۴۰۹	۰/۸۹۰	-۱/۰۵۴	-۲۷/۶۶۸	۲۵۸	-۱۳/۴۷۴	۰/۰۰۱
مسئولیت‌پذیری قانونی	موجود	۲/۸۸۱	۰/۸۳۲	-۱/۳۸۹	-۱۹/۱۳۵	۲۵۸	-۱۲/۲۳۰	۰/۰۰۱
مسئولیت‌پذیری اخلاقی	موجود	۲/۹۹۵	۰/۸۳۰	-۱/۴۳۲	-۲۱/۳۳۱	۲۵۸	-۱۲/۸۳۱	۰/۰۰۱
مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی	موجود	۲/۴۵۹	۰/۸۶۲	-۱/۶۶۴	-۲۰/۲۵۸	۲۵۸	-۱۲/۵۲۸	۰/۰۰۱
مسئولیت‌پذیری بشردوستانه	موجود	۲/۷۷۴	۰/۸۵۳	-۱/۴۵۰	-۱۸/۹۷۵	۲۵۸	-۱۲/۳۴۱	۰/۰۰۱
مسئولیت‌پذیری اقتصادی	موجود	۲/۷۷۰	۰/۹۹۰	-۱/۴۷۷	-۱۵/۶۱۱	۲۵۸	-۱۱/۰۷۱	۰/۰۰۱

جدول (۴) میانگین و انحراف معیار ۷ مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی را در دو وضعیت موجود و مطلوب آن نشان می‌دهد. همان طوری که مشاهده می‌شود مقادیر میانگین بین دو وضعیت موجود و مطلوب فاصله زیادی از همدیگر دارند. آزمون تی زوجی و ویلکاکسون انجام شده نشان می‌دهد که این تفاوت در همه مؤلفه‌ها در دو وضعیت مذکور در سطح معنی‌داری بالاتر از ۰/۰۱ قرار دارند. لذا می‌توان گفت که در حال حاضر در نظام‌های دانشگاهی مورد مطالعه میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی پایین می‌باشد و نسبت به وضعیت مطلوب شکاف زیادی دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش حاضر در راستای سوال اول منتج به شناسایی ۵۰ شاخص و ۷ مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی از قبیل «آموزشی و پژوهشی»، «شناختی»، «قانونی»، «اخلاقی»، «زیست‌محیطی»، «بشردوستانه» و «اقتصادی» گردید و در سوال دوم پژوهش اعتبار و برازش آنها در قالب یک مدلی به تأیید رسید. مقایسه مؤلفه‌های مدل با مدل‌های مشابه در پیشینه پژوهش از قبیل علی‌محمدلو و همکاران (Ali

^۱ - Standardized Root Mean Square Residual

(Mohammadlu et al, 2014) حاکی از افزوده شدن دو مؤلفه مسئولیت‌پذیری شناختی و اقتصادی و همچنین در قیاس با مدل حبیبی و همکاران (Habibi et al, 2016) حاکی از افزایش سه مؤلفه آموزشی و پژوهشی، زیست-محیطی و شناختی است. از سوی دیگر مدل ارائه شده در قیاس با مدل‌های مربوط به پژوهش‌های خارجی مانند آنکیت و ساکرن (Ankit & Sakran, 2020)، نجاتی و همکاران (Nejati et al, 2011)، دیم و همکاران (Dima et al, 2013) و چن و همکاران (Chen et al, 2015) نشان می‌دهد هر چند برخی از مؤلفه‌های مدل حاضر با مدل‌های خارجی شباهت دارد ولی سعی شده تا مدل مذکور با وضعیت بومی جامعه مورد مطالعه تناسب بیشتری داشته باشد؛ زیرا در مطالعات صورت گرفته هنوز برخی شاخص‌ها و مؤلفه‌های مورد مطالعه شرکتی بوده و با وضعیت نظام دانشگاهی سازگاری کامل ندارد، هم چنین در نام‌گذاری برخی مؤلفه‌ها، جرح و تعدیل‌های لازم صورت گرفته است.

در مدل پژوهش حاضر مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اخلاقی، زیست‌محیطی، بشردوستانه، اقتصادی، شناختی، قانونی و آموزشی و پژوهشی به ترتیب دارای بیشترین تا کمترین بار عاملی و ضریب تعیین هستند. هر چند که همه شاخص‌ها و مؤلفه‌های بدست آمده از بار عاملی قوی (بالاتر از ۰/۷۰) و همان‌طور همه مؤلفه‌ها از ضریب تعیین مطلوبی (بالاتر از ۰/۵۰) برخوردارند، ولی در بین مؤلفه‌های مذکور مؤلفه مسئولیت اخلاقی دارای بالاترین بار عاملی (۰/۸۷۷) و ضریب تعیین (۰/۷۶۹) است. مسئولیت اخلاقی انجام کار درست، عادلانه و دوری از آسیب-رسانی به جامعه است. التزام دانشگاه‌ها از جمله دانشگاه آزاد اسلامی به این نوع از مسئولیت موجب ارائه اطلاعات درست و ناریب به اساتید، دانشجویان، کارکنان و جامعه و رعایت حقوق آن‌ها، جلوگیری از مصادیق فساد، حفظ مالکیت آثار تولیدی و احترام به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی خواهد شد. پس از مسئولیت اخلاقی، مسئولیت زیست محیطی دارای بار عاملی (۰/۸۷۲) و ضریب تعیین (۰/۷۶۰) است. انجام این مسئولیت از سوی دانشگاه هدف موجب حفظ و نگهداری بهینه محیط زیست و حفظ سلامت آن برای نسل امروز و آینده می‌گردد. در مدل ترسیمی مسئولیت بشردوستانه از بار عاملی (۰/۸۷۰) و ضریب تعیین (۰/۷۵۶) برخوردار است. این نوع مسئولیت اقدامات نوع‌دوستانه بدون توجه به منافع مالی است. لذا اقدامات داوطلبانه دانشگاه در فعالیتهای اجتماعی، مشارکت در کمک به نهادهای خیریه و جامعه محلی، احترام به حقوق مشتریان، احساس مسئولیت در قبال مشکلات اجتماعی می‌تواند بخش بزرگی از مشکلات اجتماعی را مرتفع نماید. بویژه اکنون که کشور ما با مشکلات متعددی مواجه شده، می‌تواند پیوند بین دانشگاه و جامعه محلی را مستحکم نماید. از سوی دیگر در مدل پیشنهادی مسئولیت اقتصادی دارای بار عاملی (۰/۸۳۵) و ضریب تعیین (۰/۶۹۸) است. این مسئولیت موجب تمرکز دانشگاه به حداقل‌سازی هزینه‌ها، عدم مصرف بیهوده امکانات، فعالیتهای کارآفرین و اشتغال-محور، عدم تخلف مالی، شفاف‌سازی مالی و اقتصادی و توجه به فعالیتهای ارزش‌آفرین و ثروت‌آفرین خواهد شد. در مدل مذکور مسئولیت شناختی با بار عاملی (۰/۷۶۹) و ضریب تعیین (۰/۵۹۲) می‌باشد. برای نظام دانشگاهی این امر باید خیلی مهم باشد که آیا علومی که از طرف آن ارائه می‌شود موجب ارتقای دانش و مهارت-های زندگی فراگیران می‌گردد؟ همین‌طور آیا علم مذکور از استانداردهای جهانی برخوردار است؟ لذا التزام دانشگاه به این مسئولیت موجب تعهد آن به نوع و دلیل علم تولیدی و افراد تحت پوشش آن خواهد شد. در مدل پژوهش مسئولیت قانونی از بار عاملی (۰/۷۵۴) و ضریب تعیین (۰/۵۶۸) برخوردار است. مسئولیت قانونی پیروی سازمان از قوانین درون‌سازمانی و برون‌سازمانی است. لذا التزام دانشگاه به آن موجب پایبندی دانشگاه به ارتقای عملکرد خود در راستای قوانین و موازین جامعه، امورات مراجعه‌کنندگان و تعهد به قراردادهای و پیمان‌های دانشگاهی می‌گردد. مسئولیت آموزشی و پژوهشی با بار عاملی (۰/۷۱۶) و ضریب تعیین (۰/۵۱۳) در مدل قرار گرفته است. انجام بهینه این نوع مسئولیت موجب ارتقای خدمات آموزشی، پژوهشی و دانشجویی با کیفیت برای فراگیران و در نهایت منطبق با نیازهای جامعه می‌گردد. با این که این مسئولیت از رسالت‌های اصلی دانشگاه به ویژه دانشگاه‌های نسل اول و دوم و قبل از قرن بیست و یکم بوده، ولی طبق یافته‌ها علاوه بر آن، مسئولیت‌پذیری اخلاقی، زیست‌محیطی، بشردوستانه، اقتصادی، شناختی و قانونی نیز مؤلفه‌هایی هستند که از بار عاملی و ضریب تعیین بالایی نسبت به آن برخوردارند. به نظر می‌رسد این فعالیت‌ها با ماهیت دانشگاه‌های نسل چهارم بیشتر مطابقت دارد؛ به عبارتی می‌توان گفت در این نوع دانشگاه‌ها فعالیت نظام دانشگاهی دیگر به آموزش

کلاس‌های درس و درون دانشگاه محدود نمی‌شود، بلکه کنش اجتماعی دانشگاه‌ها و برخوردار نمودن جامعه از دستاوردهای دانشگاه در اولویت امر می‌باشد.

همچنین در راستای سوال سوم پژوهش ارزیابی وضعیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی بر اساس مدل ارائه شده، یافته‌ها نشان داد که در کلیه شاخص‌ها و مؤلفه‌های مورد مطالعه وضعیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه‌های مورد مطالعه نسبت به وضعیت مطلوب از شکاف بیشتری برخوردار است. نتایج به دست آمده در این زمینه با یافته‌های صالحی‌عمران و همکاران (Salehi Omran et al 2013)، پرداختچی و همکاران (Pardakhtchi et al, 2012)، شافعی و عزیزی (Shafei & Azizi, 2014)، شفاei یامچلو و همکاران (Shafaei Yamchlo, 2017) و کیخا و ایلی (keykha & abili, 2020) در مولفه‌های اخلاق ارتباطی و تعاملی، زیست محیطی و اقتصادی و مشارکت اجتماعی مطابقت دارد، زیرا آن‌ها نیز وضعیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه‌های مورد مطالعه را چندان رضایت بخش اعلام ننموده‌اند. با توجه به نتایج پژوهش‌های فوق و پژوهش حاضر به نظر می‌رسد دانشگاه‌های هدف با محدود نمودن خود به رسالت صرف آموزش و پژوهش که مربوط به قبل از سالهای ۲۰۰۰ است از رویکرد اجتماعی خود غفلت نموده و بدین خاطر بسیاری از ظرفیت‌های بالقوه خود را که باید با حضور در جامعه بالفعل نمایند از دست داده‌اند. البته باید اذعان کرد که در یک سال اخیر در دانشگاه آزاد اسلامی تلاش‌هایی در راستای سند تحول و تعالی این دانشگاه به عنوان هماهنگی عرصه با پایه و بالعکس در برخی از واحدهای دانشگاهی بصورت پایلوت و آزمایشی در دستور کار قرار گرفته است، ولی نظام دانشگاهی ما باید خود را با سیر تاریخی نظام آموزش عالی کشورهای پیشرو که از قرن ۲۱ با رویکرد مشارکت و تعهد اجتماعی شکل گرفته همگام نماید و به این حرکت بیش از پیش شتاب دهد.

در نهایت با عنایت به یافته‌های سوال اول پژوهش پیشنهاد می‌شود اگر نظام دانشگاهی از جمله واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی قصد انجام رسالت مسئولیت اجتماعی و نیل به رسالت نسل‌های نوین دانشگاهی را دارند، شایسته است فعالیت‌های خود را به سمت مؤلفه‌ها و شاخص‌های اشاره شده در جدول (۲) رهنمون سازند. همچنین بر طبق یافته‌های سوال دوم پژوهش پیشنهاد می‌شود هنگام ارزیابی و رتبه‌بندی مسئولیت اجتماعی نظام‌های دانشگاهی مدل این پژوهش می‌تواند جهت معرفی شاخص‌ها و مولفه‌های مورد نظر راهگشای امر باشد. زیرا که مدل مذکور از جامعیت بهتری برخوردار است. بدین معنا که شاخص‌ها و مؤلفه‌های آن از ترکیب منابع داخلی و خارجی متعدد احصا شده و انطباق آن‌ها با ویژگی‌ها و وضعیت نظام دانشگاهی به تایید خبرگان بخش کیفی پژوهش رسیده است.

با توجه به وضعیت نامطلوب دانشگاه‌های مورد مطالعه در کارکرد مسئولیت‌پذیری اجتماعی (یافته‌های سوال سوم پژوهش)، پیشنهاد می‌شود اهتمام جدی‌تری جهت ارتقای آن در دانشگاه‌ها بویژه دانشگاه آزاد اسلامی صورت گیرد؛ از نظر شکرالهی و همکاران (shokrollahi et al, 2021) در حال حاضر کشور ما با مسائل متعددی از قبیل تورم، اقتصاد تک‌محصولی، تحریم، فناوری‌های نوین، ناترازی انرژی و ... مواجه است، این امر مستلزم همکاری جدی دانشگاه با جامعه و پشتیبانی علمی از آن است. در این خصوص لازم است رسالت مسئولیت اجتماعی در ساختار، سیاست‌ها، برنامه‌ها و اسناد تحولی نظام دانشگاهی از جمله دانشگاه‌های هدف این پژوهش مورد توجه قرار گیرد و ضمانت اجرایی برای هر یک از ابعاد آن تعریف گردد. در رتبه بندی و ارزیابی عملکرد دانشگاه‌ها به شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی آن‌ها وزن‌دهی مناسبی صورت گیرد و امتیاز ویژه برای دانشگاه‌هایی که در این زمینه پیشرو هستند، اعطا گردد. برنامه‌های بلندمدت، میان مدت و کوتاه مدت برای استقرار گام به گام رسالت مذکور تدوین گردد. افراد کنشگر در این زمینه شناسایی و از توانمندی آنان استفاده گردد؛ بویژه این که در آیین‌نامه ارتقای اعضای هیات علمی، انجام مسئولیت اجتماعی توسط آن‌ها به عنوان یک شاخص پژوهشی، آموزشی یا اجرایی قید گردد. لازم است علاوه بر این پژوهش، تحقیقات مستمر دیگری توسط پژوهشگران مختلف جهت ارزیابی مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظام دانشگاهی در سایر نقاط کشور صورت گیرد. از آن جا که جامعه مورد مطالعه در بخش کمی این پژوهش محدود به دانشگاه‌های آزاد اسلامی شمال غرب کشور است، لذا به عنوان یک محدودیت در تعمیم یافته‌های آن به کل کشور جوانب احتیاط رعایت گردد.

منابع

- Ali Mohammadlu, M., Akbari, B., & Mahdavianpour, E. (2014). Identifying social responsibility in universities (USR) using fuzzy delphi, case study: Shiraz University. *Journal of Iranian Higher Education*, 6(3), 161-192. URL: <http://ihej.ir/article-375-1-fa.html>. [in Persian]
- Ali, M., Mustapha, I., Osman, S., & Hassan, U. (2021). University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124931. DOI: [10.1016/j.jclepro.2020.124931](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124931)
- Ankit, A., & EL-Sakran, T. (2020). "Corporate social responsibility: Reflections on universities in the United Arab Emirates", Sengupta, E., Blessinger, P. and Mahoney, C. (Ed.) *Leadership strategies for promoting social responsibility in higher education. Innovations in Higher Education Teaching and Learning*, 24, 15-31. <https://doi.org/10.1108/S2055-364120200000024004>
- Bokhari, A. A. (2017). Universities' social responsibility (USR) and sustainable development: A conceptual framework. *SSRG International Journal of Economics and Management Studies*, 4(12), 8-16. DOI: [10.14445/23939125/IJEMS-V4I12P102](https://doi.org/10.14445/23939125/IJEMS-V4I12P102)
- Chen, S-H., Nasongkhla, J., & Donaldson, J. A. (2015). University social responsibility (USR): Identifying an ethical foundation within higher education institutions. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 14(4), 165-172. <http://www.tojet.net/articles/v14i4/14416.pdf>
- Dima, A. M., Vasilache, S., Ghinea, V., Agoston, S., & Armin, A. (2013). A Model of academic social responsibility. *Transylvanian Review of Administrative Science*, 38, 23-43. <https://www.researchgate.net/publication/281320388>
- Drucker, P. (2010). *Management*. Routledge. <https://www.routledge.com/Management/Drucker/p/book/9780750643894?srsId=AfmBOooGVW-9UaF8MLLElBx3rysEo5MVYv0AtzevVbulAP3t-j2xK>
- Eghdampour, R., Keshtiaray, N., & Esmaili, R. (2020). Student's experiences of social responsibility in the university. *Journal of Higher Education Curriculum Studies*, 10(20), 237-264. DOI: [10.1001.1.25382241.1398.10.20.11.1](https://doi.org/10.1001.1.25382241.1398.10.20.11.1). [in Persian]
- Ghorban Shiroodi, A., Yemeni Dozi Sorkhabi, M., Khorasani, A., & Jafari, I. (2024). A framework for understanding the problem of the scientific community of faculty members in Iran's higher education. *Journal of Educational Planning Studies*, 12(24), 124-147. doi: [10.22080/eps.2024.27157.2262](https://doi.org/10.22080/eps.2024.27157.2262). [in Persian]
- Habibi, N., Vazifehdust, H., & Jafari, P. (2023). Upgrading Islamic Azad University social accountability factors. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 22(2), 125-145. https://journal.irphe.ac.ir/article_702899.html?lang=fa. [in Persian]
- Hajiabbasi, H., Ghadimi, A., & Sheykh Rezaee, H. (2023). A Meta-theoretical description of the evolution of the concept of universities social responsibility. *Rahyافت*, 33 (2), 51-70. <https://doi.org/10.22034/RAHYAFT.2024.11440.1442>. [in Persian]
- hosseini, T., Hasani, M., & Mohajeran, B. (2024). Identifying the obstacles of not realizing the strategic plan of the university and providing appropriate solutions (Case study of Tarbiat Modares University). *Journal of Educational Planning Studies*, 12(24), 92-123. doi: [10.22080/eps.2024.24613.2154](https://doi.org/10.22080/eps.2024.24613.2154). [in Persian]
- Huang, Y. F., & Do, M. H. (2021). Review of empirical research on university social responsibility. *International Journal of Educational Management*, 35 (3), 549-563. DOI: [10.1108/IJEM-10-2020-0449](https://doi.org/10.1108/IJEM-10-2020-0449)
- Keykha, A., & Abili K. (2020). Study of social responsibility of educational groups (Case study: Department of management and educational planning, the university of Tehran. *Journal of Iranian Higher Education*, 12 (1), 113-138. DOI: [10.1001.1.20088000.1399.12.1.2.9](https://doi.org/10.1001.1.20088000.1399.12.1.2.9) [in Persian]
- Nejati, M., Shafaei, A., Salamzadeh, Y., & Daraei, M. (2011). Corporate social responsibility and universities: A study of top 10 world universities' website. *African Journal of Business Management*, 5(2), 440-447. DOI: [10.5897/AJBM10.554](https://doi.org/10.5897/AJBM10.554)
- Pardakhtchi, M, H., Bazargan, A., Arasteh, H., & Mozafari, G. (2012). Academic society's perceptions on university external accountability gap. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*. 18(1), 91-112. https://journal.irphe.ac.ir/article_702777.html?lang=en. [in Persian]

- Ramos-Monge, E., Llinas-Audet, F. J., & Barrena Martínez, J. (2019). Drivers and barriers of university social responsibility: Integration into strategic plans. *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 15, 174-201. DOI:10.1504/WREMSD.2019.10019894
- Salehi Omran, I., Sabet, A. H., & Hassanzadeh Barani Kord, S. (2013). Investigating the importance of corporate social responsibility indicators in industrial centers and universities. *Journal of Iranian Higher Education*, 4(2), 1-35. <http://ihej.ir/article-631-1-fa.html>. [in Persian]
- Salehi, L. & Monavvarifard, F. (2022). Construction and validation of criteria for university social responsibility assessment. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 28(3), 113-141. Doi: 10.52547/irphe.28.3.113. [in Persian]
- Shafaei Yamchlo, T., Abili, K., & Faramarz, K., A. (2017). Studying the current status of university social responsibility based on the Wallace model based on faculty members' viewpoints (Case study: University of Tehran). *Journal of Iranian Higher Education*, 8(4), 101-79. URL: <http://ihej.ir/article-951-1-fa.html>. [in Persian]
- Shafei, R., & Azizi, N. (2014). A Study of organizational social responsibility status in higher education universities and centers in the west of Iran (Designing an evaluation model). *Journal of Organizational Behavior in Education*, 1(2), 22-5. <https://www.virascience.com/article/76432>. [in Persian]
- Shek, D. T. L., Yuen-Tsang, A. W. K., & Ng, E. C. W. (2017). USR network: A platform to promote university social responsibility. In D. T. L. Shek, & R. M. Hollister (Eds.), *University social responsibility and quality of life: A global survey of concepts and experiences* (pp. 11-21). Singapore: Springer. Doi:10.1007/978-981-10-3877-8_2.
- Shokrollahi, M., Davoudi, R., & Kamali, N. (2021). An analysis of the driver factors of universities on social responsibility: An approach to achieving fourth generation universities' mission. *Journal of New Approaches in Educational Administration*, 12(3), 16-32. Doi: 10.30495/jedu.2021.4537 [in Persian]
- Stolze, A., & Sailer, K. (2021). Advancing HEIs' third-mission through dynamic capabilities: The role of leadership and agreement on vision and goals. *The Journal of Technology Transfer*, 47, 580-604. <https://doi.org/10.1007/s10961-021-09850-9>
- Yao, Y., Wang, P., Jiang, Y., Li, Q., & Li, Y. (2022). Innovative online learning strategies for the successful construction of student self-awareness during the COVID-19 pandemic: Merging TAM with TPB. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(4), 100252. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100252>
- Zand, S., Salehi Omran, E., & karamkhani, Z. (2022). Identifying the components of the green university in the context of the fifth generation university paradigm. *Journal of Educational Planning Studies*, 11(21), 53-75. Doi: 10.22080/eps.2023.24677.2156. [in Persian]